

ایسرج نابغه آواز ایران

تحلیل آثار و آواها
تحلیل‌های ردیفی: بهنام خواجه‌وی

مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها،
دکتر علی محمد خورشید دوست
مهندس امیراعلا عدیلی

www.ketab.ir

ایرج نابغهی آواز ایران

مجموعه‌ای از نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آواها

این کتاب دارای مجوز چاپ به شماره ثبت ۵۰۱۱۴۸۷ از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (اداره کل استان اصفهان) می‌باشد.

سرشناسه: خورشیددوست، علی محمد، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور: ایرج: نابغه آواز ایران، مجموعه‌ای از
نوشته‌ها، گفته‌ها، مصاحبه‌ها، تحلیل آثار و آواها/ علی محمد
خورشیددوست، امیراعلا عدیلی.
مشخصات نشر: اصفهان: چهارحوض: طراحان هنر، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری: ۲۷۲ ص. مصور.
شابک: ریال: ۹۴۲۷۰-۳-۱-۹۷۸-۶۰۰-۹۴۲۷۰-۳-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
موضوع: ایرج، ۱۳۱۱-
موضوع: آوازخوانان ایرانی - قرن ۱۴
موضوع: Singers--Iran--20th century
موضوع: ترانه‌های ایرانی - قرن ۱۴
موضوع: Songs, Iranian--20th century
شناسه افزوده: عدیلی، امیراعلا، ۱۳۶۰-
رده بندی کنگره: ۹۱۳۹۶ خ ۸۸ الف ۴۲۰/ML
رده بندی دیویی: ۷۸۹/۰۹۲
شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۳۹۸۳۰

- مؤلفین: علی محمد خورشیددوست
- امیراعلا عدیلی
- تحلیل‌های ردیفی: بهنام خواجهی
- هماهنگی و مشاوره: امیراحسان فدایی
- صفحه آرایی، طرح جلد و ناظر بر امور چاپ:
- نشر چهارحوض
- امور چاپ: رنگین چاپ زنده رود
- صحافی: بهار
- لیتوگرافی: سروش
- شمارگان: ۵۰۰ عدد
- نوبت چاپ، اول، ۹۶
- بها: ۷۰۰۰۰ ریال
- شابک: ۹۱-۶۰۰-۹۴۲۷۰-۳-۱-۹۷۸-۶۰۰-۹۴۲۷۰-۳-۱
- کلیه‌ی حقوق این کتاب محفوظ است.

۱۴۴۱

Life, artworks and Statements

- **Authors:**
Ali Mohammad Khorshiddoust
Amir Aala Adili
- **Analysis of Vocals:** Behnam Khajavi
- **Coordination and Consultation:**
Amir Ehsan Fadaei
- **Layout, Cover & Supervising The Printing Process:**
Chahar Houz Publications
- **Print:** Rangin Chap zنده Roud
- **Binding:** Bahar
- **Lithography:** Soroush
- **First Edition Printed:** Fall 2017
- **Price:** 700000 Rials
- **Circulation:** 500 Copies
- **ISBN:** 978-600-94270-3-1
- **All Rights Reserved**

انتشارات طراحان هنر و انتشارات چهارحوض

انتشارات طراحان هنر

انتشارات چهارحوض

ادبیات معماری، شهرسازی، موسیقی و هنر

Tarrahan-e-honar and Chahar houz Publication
architecture, urbanism, music & art

507, 3th Floor, Eftekhkar Complex, Chahar Bagh Ave, Esfahan, Iran, Tarahan-e-Honar Publication. Tel & Fax: +98 31 32213294
اصفهان، چهارباغ عباسی، مجتمع افتخار، طبقه سوم، پلاک ۵۰۷.
تلفن و نمابر: ۳۲۲۱۳۲۹۴ (۰۳۱)

آنکه هوش از سر من برد به در، ایرج بود
 وانکه روح از تن من کرد جدا، ایرج بود
 وانکه در وقت نوا یا که به تحریر حجاز از پی شور
 ز عراق تا به حصار در دل من کرد ندا، ایرج بود
 منم آن کس که شوم مست ز آشوب خزان دل برگ
 آنکه در وقت خزانم به ره آورد بهار، ایرج بود
 (شعر از: پیام)

درآمد

بسیاری بر این باورند که هنر از ارزش ویژه‌ای برخوردار است، و این ارزش جایگاهی والا برای آن تعریف و تبیین می‌کند. اگر این نکته تردیدی وجود ندارد که هیچ هنری بدون یافتن و ساختن یک زیربنای والای مردمی قادر نخواهد بود مخاطبان ریزبین و سخت‌گیر را به سوی خود جلب و جذب کند. در جبهه‌ی پیروزی انقلاب اسلامی ایران، هنر متعالی‌تر متأثر از وقایع آن روزها و آن سال‌ها جایگاه خود را دستخوش تغییر می‌بیند. هرچند نگاه متفردت‌گرایان در این باره، از یک‌سوی فرهنگ سوار بود و در نتیجه به حذف خوانندگان و موسیقی‌دانان بسیاری از صحنه‌ی هنر انجامید، اما هنوز کورسوی امیدی باقی مانده بود تا در خفا و پسله‌ی خود، مردم فرهنگ‌دوست و هنرمندان فرهنگ‌پرور هم‌چنان با اضطراب و تشویش و نومیدی اما با کورسویی از امید به عرضه‌ی هنر خویش ادامه دهند. آرزو نه این بود که فیلسوف برجسته اعتقاد داشته، موسیقی وظیفه‌ی دفاع از اجتماع را ندارد بلکه هدف آن نشان دادن سرمنده‌ی مردم مطلق و کلی در پشت موارد جزئی است. موسیقی و موسیقی‌دان و خواننده تصویر می‌آفرینند عنصر شخصی را تعالی می‌بخشند. مارسل پروست نویسنده‌ی پرآوازه می‌گوید: «موسیقی برخلاف همه شین... من امکان می‌دهد به درون خود بروم و چیزهای تازه کشف کنم، تنوعی که در زندگی جسته و نیافته بود. مردم می‌انگیخت و امواج آفتابی‌اش را می‌آورد و در کنارم فرو می‌نشاند...» این عبارت ساده، اما ژرفانگر درسی خفیه‌مانده را جای داده است... دقیقاً نمی‌دانم از کجا شروع شد زیرا سال‌های بسیاری بر آن رفته‌ام، سال‌ها، متمادی عمر که از هر رفتنی غباری کدو و تار از آنچه بوده، از خود بر جای می‌نهد. علاقه به ایرج را می‌گیریم؛ خنده‌ای که به جرئت پرکارترین خواننده‌ی مردم موسیقی ایران بوده است. خواننده‌ای که هنوز هم از پس سپری شدن سالیان دراز در هر گوشه‌ی کشور و حتی دنیا هواخواه دارد. خواننده‌ای که صدای بی‌تکرارش سرسبز از خاطره‌هاست. شاید از همان روزهایی آغاز شد که پدر، هفته‌ای دو روز دست‌ها مان را می‌گرفت و به سینما می‌برد، هر چهار فرزند را؛ منهای فرزند بزرگ‌تر که از مدت‌ها پیش‌تر زندگی مستقلی برای خود فراهم نموده بود، با عیال و فرزندانش. اول باید این اطمینان را ما ایجاد می‌شد که هنر پیشه‌ی فیلم «فردین» باشد، بازیگری که نقش جوانمردان را ایفا می‌نمود، دزدان و «بدمن»‌ها را از میدان به در می‌کرد و با آوازهای خود تاریک‌خانه‌ی سالن سینما را نور می‌بخشید. شاید همین‌طور باشد. یعنی آواز خوانی‌های ایرج در چهره‌ی فردین، نقطه‌ی عطف باشد؛ شاید هم چیز دیگر، مثلاً چیزی در صدای ایرج وجود داشته که در ضمیر ناخودآگاه من هم نفوذ می‌کرده و به‌کلی

مرا تسلیم می‌کرده و از پای درمی‌آورده است. حتی همان زمان‌ها که رادیو و تلویزیون مدام آهنگ‌های خوانندگان را پخش می‌کرد، هیچ‌یک نمی‌توانست مرا مجذوب کند، الا ایرج. سر ظهر اگر می‌شد، حتما باید برنامه‌ی «گل‌ها» را از رادیو گوش می‌کردم، همه می‌خواندند؛ اما خواندن ایرج تنها آوازی بود که مرا از خودبی خود می‌کرد. پس باید از همان سال‌ها بوده باشد، یعنی همان ۱۴-۱۵ سالگی، که صدای ایرج به دل من نشست و بعد از آن، همه‌ی سال‌های عمرم و زندگی‌ام را تسخیر کرد. این‌ها بهانه‌ای است برای نوشتن و تدوین کتابی در وصف این ابرمرد موسیقی ایران. آواز خوانی که چنان کارنامه‌ی درخشانی از خود به جا گذاشته که تا سالیان دراز قابل تکرار نخواهد بود. صاحب صدایی که هرگز در تاریخ موسیقی ایران مانندی نخواهد یافت. از مدت‌ها قبل متذکر شدن مطلب و کتاب درباره‌ی ایرج بودم. این کار را از هنگامی آغاز کردم که اینترنت در ایران کم‌کم رو به روستاها پراکنده می‌شد. قبل‌تر، چنین امکانی فراهم نبود و فقط غبطه می‌خوردم که چرا نمی‌توانم از ایرج بگرییم. دهه‌ی ۶۰ که شبکه‌های اجتماعی اینترنتی شکل گرفت و از همان سال‌های اولیه‌ی شکل‌گیری‌اش، شروع کردم به نوشتن مطالبی پراکنده در مورد ایرج. آن روزها نوشتن از ایرج بسیار دشوار بود و دشواری‌ها متعدد؛ دشوار از این جهت که متأسفانه ایرج برای جوانان امروزی ناشناخته مانده بود. من هم به این مسئله واقف بودم که وظیفه و ادب بسیار، سواری در پیش رو خواهم داشت. از یک طرف سیل بی‌وقفه‌ی خوانندگان غربی که باب روز می‌خواندند، و از طرف دیگر القای جانداختن این نظر که دوره‌ی ایرج و ایرج‌ها سپری شده، و مخصوصاً نادیده گرفتن هنر و آواز خوانان او در محیط‌های موسیقایی و آموزشی و استفاده‌ی انحصاری از سبک آقای شجریان یا سبک‌های مشابه، به ایشان در مجامع هنری، بارم‌بر دوش سنگین و سنگین‌تر می‌کرد. انتشار کتاب‌های متعدد در وصف و مدح خوانندگان این چنینی که بر شمردم، بیش از پیش به انزوای ایرج دامن می‌زد. حتی کار به جایی رسید که در محافل رسمی مردم بدین از ایرج بانوعی حقارت همراه بود، و بلافاصله بحث به بیراهه و به سمت و سوی چگونگی آواز خردی این در فیلم‌های فردین کشانده و منحرف می‌شد. مشکلات یکی دو تا نبود، در واقع از شماره خارج بود؛ اول باید تا بجز را از نو تعریف کنیم، بعد جایگاه او را نشان دهیم و تازه پس از آن کم‌کم و باطمینان ثابت کنیم که ایرج، موسیقی‌دان، نوازنده، آهنگساز، و این وظایف بر سختی و ناهمواری این راه می‌افزود، راهی که برای من انتها ندارد، و بیش از آن، همین به تدریج نوشتن‌های پراکنده درباره‌ی ایرج در سایت گل‌های آواز ایران (با اسامی قبلی ایرج: شاه بیت آواز ایران، گل‌های ایرانی و... در معیت مهدی اصغرپور، پیام‌پژوهش‌فر، آزاده حسینی و فرهاد رحیمی و نوشته‌های پراکنده‌ی دیگر دوستان صدای ایرج که به تدریج پدیدار می‌شدند) منجر به بازشناسی او گردید، به ویژه برای جوانان امروزی که شاید فقط نامی از ایرج شنیده بودند و هم چون فوج دست‌اندرکاران از جایگاه واقعی وی در عرصه‌ی موسیقی ایران مطلع نبودند. پس از کارهای و بلاگی بسیار و همکاری تعداد بی‌شماری از علاقه‌مندان، ایرج دوباره بر سر زبان‌ها افتاد؛ یعنی حداقل باز خوردی که من از این همه شور و اشتیاق برای شناساندن ایرج انتظار داشتم. اکنون در جایگاهی هستیم که ایرج همچون گذشته‌های دور فروغ تابناکی دارد. جایگاه بسیار احترام‌آمیزی که آرزوی همیشه‌های زندگی من بوده است.

این کتاب برآیند این همه سال تلاش در همین راستا بوده است. نمی دانم تا چه اندازه موفق خواهم بود، اما مهم برای من به منزل رساندن باری است که همه عمر بردوش کشیده‌ام، آرزوی نوشتاری مکتوب در باره‌ی هنر این هنرمند برجسته و فراموش نشدنی موسیقی ایران. کتاب از چند بخش تشکیل شده است که در مواردی مطالب هنرمندان علاقه‌مند به ایرج را ارائه کرده‌ام. این بخش‌ها شامل معرفی‌ها، مصاحبه‌ها، و در نهایت تحلیل آوازهای ایرج می‌باشند. تحلیل‌های گوشه‌های برخی از آوازهای ایرج که جنبه‌ی آموزشی دارند، توسط آقای مهدی اصغرپور (خواننده و از شاگردان استاد محسن کرامتی)، آقای پیام پژوهش‌فر (نادر) استاد ویولن و هنرآموز از شاگردان استاد اسدالله ملک، خانم آزاده حسینی، آقای بهمن مهدوی، و در مواردی به وسیله‌ی ودا این جانب انجام گرفته‌اند. بهنام خواجوی نه تنها خود تحلیل‌های بر کتاب افزود، بلکه همگی آنها را اصلاح و کنترل کرد. در تکمیل مطالب کتاب گفته‌ها، تحقیقات آن و دست‌نوشته‌های افرادی از جمله استاد مجید استاد اکبر گلپایگانی، استاد محمد رضا شجریان، استاد امین‌الله رشیدی، علی شیرازی، بهداد احمدخانی، سید دیندار، یزدان سلحشور، فرشاد خالصی، امیراثی عشری، بهمن مهدوی، محمد رضا ممتاز واحد، فرهاد رحیمی (اشتراک با استاد گلپا)، علی سمرا، محمود مونس سروردی، فرهاد اردکانی و دیگر عزیزان تأثیرگذار بودند.

این کتاب از سه فصل اصلی: باربرنده‌ی آوازهای ایرج، مصاحبه‌ها و تحلیل و معرفی آثار تشکیل شده است. در هر کدام از این فصل‌ها به موارد هفتاد و پنج موضوع پرداخته شده است. ضمن این که هر فصل دارای زیربخش‌هایی می‌باشد. در فصل اول خلاصه‌ی نوشته‌های درباره‌ی ایرج و توانمندی‌های او گنجانده شده است. در فصل دوم به مصاحبه‌های انجام گرفته با ایرج و نزدیکان ایشان پرداخته می‌شود. در فصل سوم بحث فنی تحلیل آثار منتخب ایرج آورده شده است در این بخش تعدادی از آثار رادیویی و خصوصی استاد مورد تحلیل صاحب‌نظران آگاه به ردیف‌های آوازی ارائه می‌گردد. در بخش انتهایی کتاب ضمن معرفی آثار مختلف ایرج، نتیجه‌گیری در قالب «جمع‌بندی» انجام می‌گیرد. شایان یادآوری است که در این کتاب تلاش شده است آثار آوازی و ترانه‌ای ایرج تا حد امکان جمع‌آوری و معرفی گردد. در این راستا تعداد ترانه‌های پر طرفدار معرفی شده‌ی ایرج در کتاب در ۱۲۳ ترانه، تعداد آوازهای تحلیل شده، ۱۱۳ مورد، تعداد ترانه‌های رادیویی، تلویزیونی و گل‌های شناسایی شده بیش از ۱۲۲ مورد، تعداد ترانه‌های شناسایی شده‌ی دارای عنوان مشخص، ۴۹۸ ترانه (البته ایرج بیش از ۵۰۰ ترانه‌ی دیگر نیز خوانده است که عنوان آن‌ها فعلاً موجود نیست و احتمالاً در چاپ‌های بعدی کتاب اضافه خواهند شد. بر اساس نظر ممتاز واحد (۱۳۹۲) ایرج بیش از ۱۰۰۰ ترانه خوانده است)، تعداد فیلم‌های شناسایی شده‌ای که ایرج در آن‌ها آواز یا ترانه خوانده است، ۶۳ فیلم (البته این تعداد به بیش از ۱۰۰ فیلم قابل افزایش است، اما مشخصات آن‌ها در دست نبود)، و تعداد آلبوم‌های منتشره در بعد از انقلاب ۱۴ آلبوم می‌باشند که معرفی شده‌اند. تعداد مصاحبه‌ی انجام گرفته با ایرج و خانواده‌ی ایشان و نیز اساتید موسیقی و هنر ۱۵ مورد می‌باشد.

با وجود ویرایش چندباره‌ای که بعد از تدوین اولیه‌ی کتاب انجام شده، ممکن است در شیوه‌ی نگارش آن،

هم چنان ایراداتی وجود داشته که از نگاه دور مانده باشند. از خوانندگان محترم درخواست می شود با یادآوری کردن این ایرادات و نقیصه ها اینجانب را در اصلاح کتاب برای چاپ های احتمالی بعدی یاری فرمایند. از دست اندرکاران محترم وزارت ارشاد اسلامی که مجوز نشر این کتاب را صادر فرمودند، و از مدیریت محترم انتشارات وزین و هنر پرور طراحان هنر و چهار حوض اصفهان جناب آقای مهندس امیراعلا عدیلی که به حق بر این کتاب سنگ تمام گذاشتند و با وسواس و باریک بینی فوق العاده خویش موارد بسیار ویرایشی و محتوایی را برای ارتقاء کیفیت آن گوشزد کردند و واژه به واژه در متن ها نظرات سازنده ارائه کردند، و هم چنین با جان و دل پذیرا و پی گیر بی مزد چاپ این کتاب با هزینه ی شخصی بودند، سپاسگزاری می نمایم. از آقای امیر احسان فدایی عزیز خواننده ی محبوب کشورمان، فرزند خوانده ی هنری و شاگرد وفادار استاد ایرج که مجدانه زمینه ی چاپ این کتاب را فراهم کردند، تشکر ویژه دارم. آقای بهنام خواجوی در واپسین روزهای آماده سازی کتاب با تحلیلی بی ارزماند و درخور ستایش و کنترل نهایی آن ها بر غنای این کتاب افزودند، ضمن این که کلیه آثار صرّتی را در قالب فایل به کتاب تحویل دادند و معرفی دستگاه های ترانه های پر طرفدار ایرج نیز بر عهده ی ایشان بوده است. بدین وسیله از ایشان نیز تقدیر می کنم. از آقایان دکتر محمد ابراهیم پور نمین، دکتر سید هادی خاتمی، میرزا غریب بیگی، دکتر رحیم حیدری چپانه، و خانم ها راضیه علیزاده، الناز خلیل زاده، شهرناز راشدی و مهنوش شهروی، دانش نویان کارشناسی ارشد دانشکده جغرافیا و برنامه ریزی دانشگاه تبریز، و حیده جاهدفر، راحله موسیوی، بهمن نرسنا که به انحاء مختلف یاری رسان این جانب در کتاب بوده اند، سپاسگزاری می کنم. گذشته از این ها، صدیقه نگر می ها و تشویق های همسر مریم، و فرزندانم رویا، نیلوفر، و آرمین هستم که سال های متمادی به عشق من به این بزرگ احترام گذاشته و خود نیز شیفته ی صدای او شدند.

ع.ی. محمد خورشید دوست

رومیا، تبریز، اردیبهشت ۱۳۹۶